

Rado Murnik:

Iz velike dobe.

1. Med frontama.

Zdravnik, „naš doktor“ Ivan P., je opravil svoje delo in se odpeljal s svojim lovskim psom Rodanom v veselo pomladansko jutro proti Litiji.

Ranjeni in bolni vojaki, ki so se zdravili v okrevalnici Rdečega križa v idilski ponoviški graščini grofinje De Gasquetove, so večinoma zapustili svoje sobe v drugem nadstropju in odišli preko dvorišča v veliki gaj pod lepo, košato drevje. Ondi so pušili, se pogovarjali, kartali za užigalice, brali novine, pisali pisma ali pa podirali keglje s kroglo, na vrvi visečo od visokega stojala. V tej bolnici si slišal jezike vseh narodov našega cesarstva; največ je bilo pa Slovencev in Hrvatov. Grofičina (pozneje internirana) služinčad je bila z Angleškega in Francoskega. Včasi je bil cel Babilon na tem majhnem prostoru. Nadzorni častnik je bil mlad artiljerijski lajtnant, gorenještajerski Nemec, fin, ljubezniv kavalir brez megalomanije. Prišel je ranjen in nervozen iz Galicije.

Med vsemi ranjenci me je najbolj zanimal korporal Janez M. Bil je izredno močan, srednje rasti, miren, resen, zamišljen, naoko ne več mlad. Dovršil je pet gimnazijskih razredov, potlej pa ostal doma v dolenjski vasi ter po par letih prevzel trgovino in gostilnico rajnega očeta. Kakor z ostrim dletom globoko v trdi obraz zarezane gube so pričale, da je prebil že nekatero nevarnost in grenjavo. In zdelo se je, da so njegove temne oči ohranile še nekaj onih strahot, onih pregroznih prizorov, ki so jih videle v divjih bojih človeka zoper človeka. Na kapi je nosil troje rdečih našitkov — znak, da je bil že trikrat ranjen na fronti. Tretjikrat ga je zadelo v levo nadlahtnico nad komolcem. V njegovem vojaškem beležnem listu sem bral dolg opis rane; pridejana je bila podoba po Röntgenovi fotografiji. Na prestreljenem mestu je bilo osem kostnih odcepkov; polagoma so se mu vsi izgnojili iz rane. Na prsih se mu je svetila „velika srebrna“.

Najrajši je sedeval sam in bral. Tudi danes je sameval v drevoedu. Gledal je po lepi dolini, kjer je valila Sava svoje svetle

vode proti Hrvatskemu in kjer so drdrali dolgi, dolgi vlaki, večinoma polni vojakov in vojnega blaga. Sedel sem k njemu.

„Marsikaj ste doživeli v tej največji in najstrahovitejši svetovni vojni, dragi korporal! Prosim, povejte mi, kaj se vam je najbolj zasekalo v dušo?“

„No . . . vam pa povem, kako je bilo tedaj, ko sem se najbolj — bal! Haha! Ne glejte me tako začudeno, češ: Mož, odlikovan za hrabrost, naj bi rajši povedal, kako so se ga drugi bali, drugi!“

V strelnem jarku si vedno z enim komisnim čevljem v večnosti. Od vseh strani žuga nevarnost, iz zraka, izpod zemlje, od spredaj, od povsod . . . Krogle, šrapneli, granate, odstreljeno ostro kamenje, letalske bombe, podzemeljske mine, strojnice, ročne granate, metalne mine, zračni torpedi, bobnajoče in zaporno streljanje, granate s strupenimi plini, satanski ponočni napadi — v peklu bi bilo prijetnej! Kolikokrat sem mislil: Izgubljen si! Zavedal sem se strašne nevarnosti, priznavam: bal sem se, — kdo se ne boji za svojo ubogo kožo? — toda pravi strah to vendar ni bil! Sredi preteče pogube sem ugibal: Kdaj zadene mene? Kam me pogodi? Ali me zadene do mrtvega? Ali mi utrga roko? Nogo? Glavo? Ali oglušim? Oslepim? Zblaznim?

Ni ga zdravoumnega človeka, ki se ne bi bal za svoje življenje, in bodi še tako bedno! Spomniva se samo bolnikov! Kdor govori drugače, pači resnico in ni vreden, da bi ga poslušali. O — tudi jaz sem se mnogokrat bal — kaj bi tajil? — in klícal sem Njega, Gospoda vojnih trum! Ali to je bila pač razburjenost, ostrašenost, nikakor pa ne pravi strah, oni grozni strah, ki ti ob nepričakovani, neznani nevarnosti zgrabi mahoma vso dušo, vse telo, popade vsega človeka, presune in pretrese vse bitje kakor silna moč neznanih svetov. Taka zona me je obhajala, ko sem se komaj devetleten dečko prebudil viharno noč in slišal, da nekaj tiho lazi okoli hiše . . . se plazi, plazi in tipa ob zidu, drsa in puha ob zaklenjenih vežnih vratih, mučno vzdihuje ob mojem oknu! V temi sem komaj razločil nekaj črnega. O, kako me je bilo strah . . . Zjutraj so mi pa povedali ata, da je ušla snoči junica iz hleva. Smejali se boste, mene pa je bilo tisto noč tako silno strah — toliko da nisem zblaznel od zone!

Tako strah me je bilo le še enkrat, med obema frontama nad Sočo.

O pasjih dneh leta 1915. smo prebivali precej visoko nad to prekrasno reko slovensko. Naš strelni jarek ni bil daleč od italijan-

skega. Vzeli smo ga Lahom, ki so v naglici pozabili vse živo človekoljubnih lažic. Zato smo mu izbrali ponosno ime — hotel Ušperna! Ob lepem vremenu smo videli na morje, do Benetek in še dalje. Od kamenov našega jarka je puhtela prav res peklenška vročina. Oh, in v hotelu Ušperni je bilo tako malo pijače! Ali muh! Koliko je bilo tam muh, tistih črnih, velikih, ostudnih! Nemarnemu Italijanu je snaga deveta briga. Od sovražnega jarka je zaudarjal neznosen smrad. Niti latrin niso imeli leni kujoni in pred njihovo fronto je gnilo na stotine nepokopanih mrličev.

Bil je „miren“ dan; vsako minuto sta počila komaj po dva šrapnelčka. Včeraj pa so oddali samo naši topničarji iz več nego sto topov v eni uri petnajstisoč strelov le na eno sleme. Med umazanimi, očrnelimi pletenicami in vrečami, napolnjenimi s peskom, in za oklopнимi pločami so opazovale naše straže Italijana z napetim petelinom. Drugi vojaki pa so v predelih pod prsobranom pisali pisma, brali, krpali, jedli, strastno preganjali uši ali pa spali na gramozu, na deskah, na kamenih. V mraku je javila straža, da se pomika med obema frontama avstrijski vojak, obezan, onemogel.

„Kdo gre ponj?“ je vprašal naš lajtnant, ki je stal v zamazani, vsi pomečkani uniformi ob lestvi za strojno puško. Na prsih je imel troje odlik.

Oglasili smo se vsi. Izbral je mene.

„Drevi, kadar bo bolj tema!“ mi je velel. „Bodite oprezni! Potrebujem vas!“

Spodaj je šumela Soča glasneje v ohlajenem večernem zraku. Nočilo se je. Dobili smo tople menaže. Ko se je stemnilo, sem bil kmalu zunaj pred našo žično oviro in sem previdno po trebuhi lezel dalje.

Sam med obema frontama — kakšni občutki!

Priznati moram, nič kaj prijetno mi ni bilo pri srcu . . . Iznad italijanskega jarka zaplameni rdeče. Poči. Prijazno!

„Fi-i-i-ju!“ Zažvižga mi nad ušesi, tožno, podobno klicu sokoljemu. Vznaša se bela meglica. Zopet poči ostro, kratko, dvakrat zaporedoma.

„Penk! Penk!“ Bije, grize v kamenje. Iz navade se priklonim še niže, dasi sem že zdavnaj za skalo. —

Bojeval sem se proti Srbu, Rusu, največ pa proti Lahu, proti karabinijerom, bersaljerom (strelcem ali lovcem) in alpinom, proti Piemontezom, najboljšim vojakom italijanskim. Neumen je, kdor

omalovažuje sovražnika. O — tudi Lah ima pogumne vojнике, dobre častnike, ima izborno topništvo! Samo prekmalu ga mine navdušenost, manjka mu prave vztrajnosti, žilavosti. Najhujše so bile prvo leto začetne bitke ob Soči. Takrat nismo imeli še nobenih pravih strelnih jarkov, nobene utrdbe, nobene žične ovire, nobenih potov, nič! V temi, neprenehoma v smrtni nevarnosti, smo z velikim trudom kopali in gradili jarke. Ali tam nisem bil tako sam! In naposled — v strelnem jarku postane vsak fatalist. Tudi jaz sem umoval večkrat s tovariši: Ej — kakor mi je namenjeno! Najpametnejše je, da človek ne razmišljuje o tem. Bo že nekako, če ne dobro, pa slabo! Saj Bog Slovence nikoli ne zapusti: če ni reva lačen, je pa žejen; če je sit, je pa vsaj razcapan ali brez doma . . .

Nič hudega mi ni za skalo. Ali vendar — kako varno in prijetno se mi zdi tam zadaj pri tovariših v hotelu Ušperni! Kaj pa če me Italijani ujamejo? Naposled me obleti za trenutek neumna misel, da sem uskok . . .

V sovražnem jarku poje kamen. Italijani popravljajo utrdbe, tolčejo kakor sami kamenoseki. Včasi slišim, kako govore, kako se smejajo ali preklinjajo. V otemnelem zraku visita dva laška privezna balona kakor dve ogromni nočni svetilki, z nevidnimi nitmi pripeti na nebo. Počasi se plazim naprej, zmeraj v senci, zmeraj krit. Vsak čas se ustavim, počivam, poslušam, čakam.

Akotudi nisem daleč od naših, mi je vendar tako tožno in tesnobno, kakor da sem čisto sam sredi neizmerne puščave. Kako more biti pri srcu uskoku, zapustivšemu prijatelje?

V višavah jame brenčati velik čmrlj. Sredi belkastih oblačkov naših obrambnih šrapnelov polzi italijansko letalo. Motor brni čim-dalje glasneje, brni bliže in naše šrapnelske krogle kapljajo prav blizu mene po kamenju. Prikaže se avstrijski aeroplan. „Na Jero plan!“ mu pravijo naši. Italijanski Caproni se pozuri pred njim domov k menaži.

V linah razpokanih oblakov gore redke zvezde. Počasi se pomikam za skalami, med robidovjem in bodičevjem, v senci dreves, razklanih po granatah, se plazim po tleh, razjedenih po tisoč in tisoč strelih, lezem po lijakastih jamah, ki so jih izkopale granate. Močno zagrmi. V gorah odmeva nad globokimi prepadi. Dolgo, dolgo buči, prituli prav blizu nad mano. Poči. Zemlja se potrese. Zrak se zaziblje. Železo šumi po listju, lomi debla, trga veje, lušči skalovje. Oškropi me hladna prst. Proti nebuh se vali gost črn dim. Drobci

lete na vse strani. Ako bi bil nekaj korakov bolj zadaj, bi bil zdaj mrtev. Po ušesih mī šumi in zvoni. Granata je zablodila.

Začenja se ponočno streljanje. Italijan poka navadno do zore. Med ogenj in dim švigajo svetle rakete, zelene, rdeče, bele. Žarometi svetijo. Streli treskajo hitreje. Nasproti mene in v hotelu Ušperni je vse tiho. Italijan napada v oddaljenem odseku. Lepo in obenem strašno se vidi v bleščeči svetlobi žarometov in raket pošastni dim, ki se dviga tukaj gost, črn, tam redek, rjav, temnozelen, drugod zopet sivorumen. Od italijanske fronte dovaja sapa zoprno omotični duh po mrličih, po človeškem mesu, po človeški krvi. Strahovit je ta mrtvaški duh, rezek, osladen, omamljiv.

Oprezno se plazim po trebuhi dalje. Ondukaj je bila predkratkim sovražna baterija. Tla so razrili in razkopali nešteti izstrelki, obarvale so jih mlake človeške in konjske krvi. Nobeno drevo ni več celo, noben grm. Težak hrast, izruvan skoreninoma, leži nad mrtvimi konji.

Luna sije izza počenih oblakov. Medpotoma vidim obilo raznoterih stvari, nekatere so napol zasute v zemlji: osmojen oprtnik, laški patronjak, ročne granate, gamašni ovoji, krvav robec, zarjavel bajonet, beležnica, naramni našivi, prazni tulci za patronе, razdrobljen daljnogled, še celi šrapneli, jekleni šlem, krinka proti plinu . . .

Pod nizko pečino leži do trideset mrtvih Italijanov. Bog ve kolikokrat so jih že premetale granate! Tukaj niti mrliči nimajo miru! Nekatere so razstrelbe vsaj deloma zasule. Izpod kamenja in prsti moli tu in tam glava, noge. Mastni beli črvi se leno vijejo po zevajočih ranah, po oglodanih udih, po gnijočih obrazih. Ako bi to videle njih matere! Ako bi to videle njih žene, neveste, sestre, otroci!

Ustavim se pri prvem. Kodrolasi, krepkoudni mož leži znak. Odprte oči, suhe, osteklenele, udrte, izpite gledajo iz globoke sence obtožujoče proti nebu. Levica mu počiva na prsih, desnica drži majhno žepno bodalo. Višnjeva očrnela usta so otvorjena, kakor bi hotela zakričati. Sredi čela rdi drobna okrogla rana. Glava leži na rdeče obrizgani kepi belih možgan. Od rane se vleče tanka rdečetrjava maroga po čelu in licu proti levim brkom, polnim strnjene krvi. Po obrazu, po vratu, po laseh, po izbrizganih možganih se zvija ostudna bela gomazen. Na ovratniku se medlo sveti peteroogelna pločnata zvezda, znak italijanskega podčastnika.

Požurim se mimo razmesarjenih sovražnikov in dospem do naših. Pet jih je. Vsekako so zablodili mnogo pozneje sem, kakor

so obležali Italijani. Prvi je enoletni prostovoljec, četovodja. Leži na strani, z levico pod glavo, kakor bi spal, zamaknjen v lepe sanje. Obraz mu je še tako mlad, tako nežen, tako prikupen! Kako lep je ta mladenič še mrtev! Oh — kako ga je škoda! Kaj poreče njegova mati? Kaj njegova sestra? Njegova ljubica?

Eden naših umira. Ta mora biti oni, ki ga je zapazila naša straža. Izpod obvezne pri pasu kaplja počasi rubin za rubinom, lije po suknji, curi v kamenje. Iz napol odprtih ust težko hrope in grgra sapa. V krču navzgor zaobrnjene oči so motne, kalne. Močim mu čelo, obraz, usta. Ne gane se. Ne zaveda se več. Desnica stiska pismo. Umirajoč je pisal domov, se poslovil od svojih dragih. Zadnja beseda naslova se glasi: Notranjsko. Še enkrat premakne glavo, zaškriplje z zobmi. Grgra pojemaje. Zatrepeta. Izdihne. Ukrčene noge se mu iztegnejo. Pokrižam ga, molim za njegovo dušo, molim za vse, tudi za onih trideset ... Vzamem mrliču pismo iz roke in ga shramim v žepu.

Zdaj pa nazaj! Priplazim se zopet do onega kodrolasega Italijana. Kar se zganem — mrlič se premika!

Vroče me izpreleti, zatrepetam po vsem životu! Kaj je to? Kaj je to? Sapa mi zastaja, duši me. Srce me zaboli, kakor bi ga zgrabila ledena pest. Počasi mi gomezi mraz po laseh, po hrbtnu, po mozgu. Kako čudno odseva bleda mesečina od ugaslih oči!

Pogledam natančneje — premika se rokav one roke, ki drži bodalce!

Kakor okamenel strmim v prikazen. Mrzel pot mi obliva vse telo, mi kaplja z obličja na kamenje. Jezus Kristus — mrliču se premika bluza, kakor bi se hotela sama odpeti ...

Ubija me strah, grozen blazen strah! Usta se mi odpro, suhi goltanec pozira, zobje mi šklopotajo. Ne morem več jasno misliti, zastonj si poizkušam trezno, hladno razložiti strahotni pojav.

Kača! Glej ga zlodeja —

Izpod Italijanove bluze prileže gad. Razklani črni jeziček izteza kar more daleč, naglo striže z njim okoli sebe in zvije dolgo telo v kolobar. Razločno vidim njegovo ploščato, po strani prežečo glavico, spredaj ozko, zadaj široko, vidim črne, križu podobne lise na temenu, tanki stisnjeni vrat, kratki rep s šilastim koncem, črni trebuh, na sivorjavem hrbtnu pa črn križkražasti trak.

Le malo se ganem, pa sproži strupeni spak glavo, se jezno napihne, žvižga in puha, odpira žrelo, postavlja strupene zobe, besno grize v zrak. Neprenehoma šviga tankočutni jeziček na vse

strani tako hitro, da ga skoraj ni videti. Od besne jeze se, žare okrogle steklene, zlobne oči. Smrt gleda iz teh srepih, nepremičnih, zalaznih oči z navpično zečico.

Bral sem, da gad le podnevi piči človeka, ponoči pa rajši uide. No, ta ni bil tako prijazen! Prejkone je bil razburjen in razkačen po strelih, vsled silnega potresanja zraka in tal; to ga je izgnalo iz zavetja pod mahom ali grmovjem ali iz mišine.

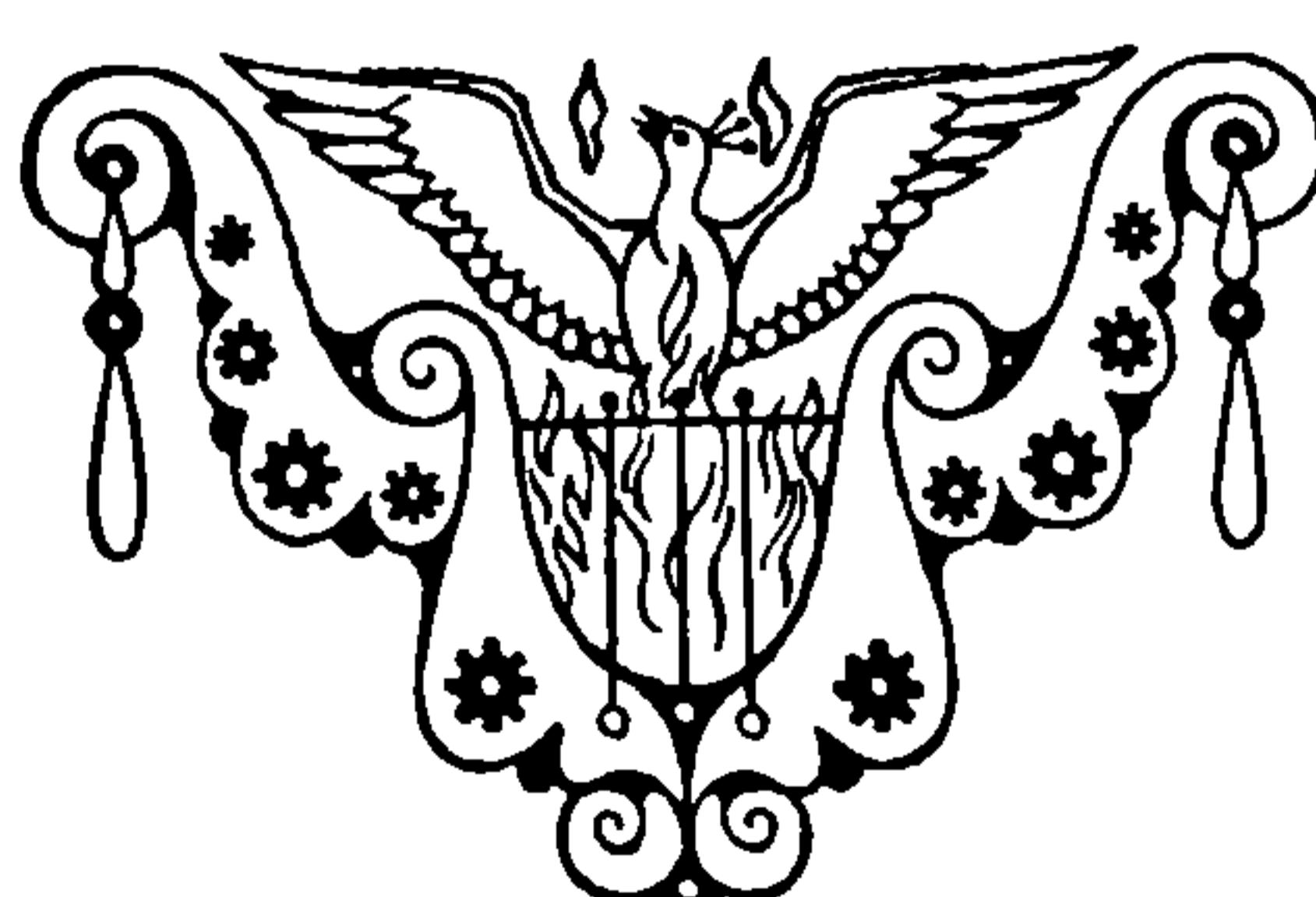
Moje oči iščejo naokoli. Nič več me ni strah, zdaj, ko vem, kaj je! Globoko se oddahnem. Blizu mojega desnega komolca leži velik kos šrapnela. Oprezno se mu bliža moja desnica, počasi, počasneje od polža. Prsti se oklenejo žezeza.

Ali gorje meni, če ne zadenem dobro! Zdaj pa le v božjem imenu! Kdor bo hitrejši! Dvignem, udarim. Meril nisem nič. Še danes se mi zdi, da mi je neznana moč ravnala roko. Udar je razmlel glavico. Ali gad ima devet hudičev v repu, veste. Ovijal se mi je okoli roke, pa ne dolgo.

Razburjenost je izginila. Čutil sem se čudovito olajšanega. Dolgo napete mišice so hotele odpočiti. Toliko da nisem zaspal med obema frontama.

Mesec je zatonil. Srečno sem prilezel v hotel Ušperno. Oddal sem pismo in javil lajtnantu, kaj sem videl. Sanitejci so prinesli vse naše mrliče izpred fronte in jih pokopali zadaj v dolinici, kjer je bilo že več lesenih križev.

Ono noč me je bilo res strah in še danes me prime čudno in tesnobno okoli srca, kadar se spomnim kodrolasega mrliča. Vas, ljubi gospod, pa prosim, nikarte ne pravite tukaj v tej graščini nikomur, kako — haha! — kako strašno se je korporal Janez M. tam ob Soči bal — mrtvega sovražnika!“

Rado Murnik:

Iz velike dobe.

2. Dragonec Juri.

Dež je trkal na visoka okna Sokolskega doma litijskega.

Ondukaj je imela okrevalnica Rdečega križa manjši oddelek s petindvajsetimi posteljami za ranjene in bolne vojake; večja dva oddelka sta bila v ponoviški graščini in v litijski šoli. Pri preprostih, čedno pomitih belih mizah sredi bivše sokolske telovadnice so štirje strastni kvartopirci premetavali že grdo očrnele hudičeve podobice. Drugi rekonvalescenti so zaplečevali igralcem ali pisali, ali brali knjige, časnike, pisma, ali izlikali po nočnih omaricah in si preganjali dolgčas deževnega julijskega jutra z glasnimi pogovori in veselimi, včasi precej robatimi šalami. Dva Madžara z obezanima rokama in kislima obrazoma sta molče romala po sobi gori in doli. Slovenci pa so bili kljubu pustemu vremenu kaj dobre volje. Peli so: „Regiment po cesti gre ...“ in ukali, se dražili in smeiali.

Na kavaletu pri železni peči je sedel mlad dragonec sam, ves zamišljen. Krogla ruskega šrapnela ga je ranila v ramo; rana je bila že malone zaceljena. Na prvi pogled se ti je zdel docela navaden človek; ali v tem okornem truplu je koprnela čudovito nežna, otroško rahločutna duša, ki je pritajeno, zagonetno sijala iz njegovih oči. Menil bi, da mu je hotela priroda vso drugo milovidnost nadomestiti s temi modrimi očmi, ki so gledale tako čudno milo, sočutno in deviško sramljivo, kakor bi se bile pomotoma ujele v ta široki moški obraz. Sedel sem k njemu na stol.

„No, Juri, ali mislite na tovariše, ki so se odpeljali včeraj s transportom v Ljubljano in Šiško?“

Nasmehnil se je kakor v zadregi, pogladil gube na rdečih hlačah in se premaknil na postelji, da so mu rahlo zazvenele ostroge na škornjih.

„Na mislih mi je bilo nekaj drugega,“ je odgovoril s svojim globokim, jako prijetnim glasom: „Smejali se mi boste in rekli: Glejte ga no Jurija, kake neumnosti mu blodijo po njegovi neumni glavi!“

„Nikakor ne, Juri! Le govorite, saj sva že stara znanca tukaj!“

Odpihnil je prašek raz rokav svoje višnjeve suknce, me pozorno premotril in izpovedal: „Premisljeval sem, kako je hudo, če človek ne more več popraviti, kar je opustil ali zakrivil.“

Zopet me je pogledal pazljivo in nekam plašno. Ko je pa videl, da se mu ne posmehujem, kakor so se mu morda že drugi, je zaupljivo nadaljeval kar sam izza sebe: „Pri dragoncih sem imel konja, tako dobrega, tako zvestega! Rad sem ga imel kakor tovariša! In glejte — jaz sem kriv, da je storila uboga žival tako strašno, strašno smrt! Če hočete, vam povem . . . pa ne tukaj.“

Vstal je in se s težkimi, okornimi koraki zibal proti vratom. Šla sva v vežo. Nasproti telovadnice je imela usmiljenka svojo sobico, polno svetih podobic. „Sestra“ je šla k maši. Izbica je bila zaklenjena.

Sedla sva na stopnice in dragonec je jel pripovedovati:

„Ko se je lani vnela vojna, sem služil že drugo leto pri dragonskem polku. Mojemu konju je bilo ime Zefir. Ej — kakšen konj vam je bil moj Zefir! Glava, vrat, život, križ, noge, hoja — vse je bilo tako, da je moral vsakdo priznati: Lepa žival! Kar veselje ga je bilo gledati! Moj rjavec je bil, lahko rečem, najboljši in najlepši konj, kar jih je jezdilo moštvo našega eskadrona.

Nekaj človeškega je bilo v njegovih velikih lepih očeh. Res, Zefir je gledal kakor človek, kakor človek! In razumel je vse, kar sem mu govoril. Naš enoletni prostovoljec, mlad, pa že silno učen, mi je povedal, da pomeni zefir toliko kakor veter. Jako primerno ime so izbrali mojemu konju. Zefir je bil res uren in lahek kakor veter!

Ej, kako veselo je rezgetal, kadar sva hitela na vse zgodaj po planem in je zagledal vzhajajoče solnce! Dirjal je kar naprej in naprej, kakor bi hotel videti jutranjo lepoto vsega sveta! Kaj je lepše, kakor zarana hiteti od kraja do kraja, ko je še vse tako mlado in ljubo!

Moj Zefir pa ni bil samo lep in hiter konjiček, ampak je bil tudi krotak in pameten. Niti na povodcu mi ga ni bilo treba voditi. Sam je šel za mano kakor zvest psiček. Nikdar mi ni nagajal ali kljuboval, nikdar ni bilo treba ostrog. Kadar so se drugi konji v hlevu med sabo grizli ali kadar so brcale in bili ob lesene ograje, je stal Zefir mirno v svoji staji in se ni udeležil take nespodobne zabave. Korporal Matjašek je trdil, da je Zefir pametnejši od vsakega dragonca, posebno pa od mene. (Juri se je sramežljivo namuzal.) Jako rad je moj konj poslušal, kadar sem pel ali se kratkočasil z orglicami.

Bila je zadnja nedelja, ki smo jo še preživeli doma v kasarni, preden smo odhiteli v mrzlo Galicijo. Prav lep dan je bil in vabil pod milo nebo. Razen tistih, ki so imeli službo ali kazen, so takoj po povelju vsi izrojili iz kasarne.

Zefir je žalostno gledal, če pojdem tudi jaz in ga pustim samega doma. Jaz pa sem postavil stol v njegovo stajo, sedel in začel na orglice. Zefir mi je naslonil svojo glavo rahlo na ramo in poslušal nepreinično, naj so pele moje orglice veselo ali žalostno. Kako hvaležna je žival, ako se človek ne bavi z njo samo takrat, kadar mu mora delati!

Godel sem ravno tisto, ki se mi zdi posebno lepa:

Oj ta soldaški boben,
ta bo moj mrtvaški zvon . . .

Kar dvigne Zefir glavo. Pogledam. Naš ritinojster!

Naš „stari“ je bil Hrvat, strog in pravičen mož. Kadar smo zaledali njegov rdeči obraz s kratko pristriženimi črnimi brkami in njegove žareče oči, je kar nekaj zamrgolelo v nas. Bil je nagle jeze, bil je kakor vihar, kakor vihar! Kadar smo najmanj slutili, je stal pred nami v hlevu ali v jahalnici ali na straži ali kjersibodi. Hud je bil bolj na videz; v resnici je bil dober človek, še prav dober, samo kazati tega ni maral.

Poskočim, salutiram. On pa si pomakne kapo visoko na čelo. To je bilo vselej zanesljivo znamenje, da je mož dobre volje.

„Boga mi,“ veli, „koncert v hlevu! Dobro. Le nadaljuj, dečko!“

Odslej me je gledal mnogo prijaznej; vsaj meni se je zdelo tako.

Vojna ni trajala še dva meseca, ko sem ga jaz ubogi grešnik že trikrat „polomil“. Pri vojakih človek kmalu naonegavi kaj takega, kar je narobe in kar ne veseli višjih gospodov; saj sami veste, kako je.

Jaz pa sem bil takrat še zaljubljen. Oh, pa še kako!

V Galiciji smo prebivali nekaj časa v veliki graščini starega poljskega grofa. Lepega dne sem snažil na grajskem dvorišču pred hlevom svojo sabljo in pel domače pesmi. Bil sem sam. Zapel sem še „Luna sije . . .“ četudi je bilo komaj o petih popoldne.

Kar je prišlo mlado dekle, grajska hišna. Ime ji je bilo Valeska. V naši cerkvi doma na Štajerskem imamo nad oltarjem lepega angela. Tako lepa in mila je bila Valeska. Bila je bleda, njene oči in lasje pa so bili kakor črn žamet.

Nagovorila me je prijazno: „Lepa je vaša pesem, pane!“

Razumel sem vse, saj Poljaki ne zavijajo dosti drugače kakor mi ali Hrvatje. Toda stal sem pred njo kakor klada in nisem vedel, kaj bi znil. Da je vendar človek včasih tako strašno neroden! Juri, sem si rekel, vsaj milo jo poglej, ker si preštorast in prebojazljiv, da bi ji kar povedal, kako ti je všeč! Pogledal sem jo zatorej prav prijazno.

Valeski se menda to ni zdelo napak. Vpraša me: „Kdo vas je pa naučil tako lepo peti?“

Odgovorim ji: „Naš učitelj doma.“

„Vi pa naučite mene!“ mi veli. „Pridete potlej v vežo?“ Pokaže mi z belo roko.

Obljubim ji: „Prav rad, gospodična!“ Česar nisem znal poljski sem pa povedal slovenski. „Prav gotovo pridem, nič se ne bojte!“

Ko sem mogel in smel, sem šel precej v vežo, ki je bila kakor soba. Tam je Valeska na veliki mizi gladila perilo. Ponudila mi je stol

in me pogledala s svojimi angelkimi očmi, da mi je šinilo kakor sam ogenj po žilah. Poizkušala sva razne pesmi. Posebno ji je bila všeč tistale:

Slišala sem ptičko pet',
pela je: kuku!

Valeskin glas je bil mehak pa tako žalosten! Žalosten in vendar tako prijeten in mil! Včasi ga slišim v sanjah in potem moram ves dan misliti na lepo Poljakinjo.

Skoraj vsak popoldan sem učil jaz njo slovenske pesmi, ona pa mene poljske. In vsak večer me je poljubila, preden sem odšel! Kar vrelo je po meni. Zdelen se mi je, da so nebesa v tisti veži! Najrajši bi bil ostal vekomaj tam.

Naš veliki pa suhi korporal Matjašek nam je večkrat razlagal, da je ljubezen hujša kakor vsaka mrzlica. In kmalu sem videl, da ima prav. Kakor omamljen, tak sem bil. Sam sebe nisem več poznal. Valeska! Valeska! Noč in dan sem mislil na lepo Poljakinjo, čeprav sem dobro vedel, da iz te moke ne bo nikoli komisa.

Ni čuda, da sem bil vkratkem kar trikrat povabljen na raport! Prvikrat sem se pregrešil, ker sem pozabil zapeti drugi gumb na suknni. Ritmojster me je zato samo malo oštrel in posvaril. Kmalu potem sem šel zamišljen mimo častnika pa mu nisem salutiral in še tisti večer sem se vrnil prepozno domov. Pri drugem raportu me je ožgal ritmojster s svojimi svetlimi očmi od nog do glave in si potisnil kapo čisto na obrvi. Juri, sem si mislil, to je pa slabo znamenje! In res! Kmalu je tako divjal nad mano, da sem se bal: zdajzdaj skoči vame in mi pregrizne vrat! Ozmerjal me je neusmiljeno, vse mi je rekel, osel, bik in celo civilist, samo človek ne! Obsodil me je na sedem dni samote in zaprli so me v stolp, v nizko in ozko pritlično izbico, ki je zatohlo dišala po koruzi in krompirju.

Žalostno sem gledal iz ječe. Skozi okence sem videl le kos grajskega dvorišča. Vreme je bilo nenavadno lepo. Čudno, da so najlepši dnevi takrat, kadar je človek zaprt! Trl me je hud dolgčas po Valeski in po Zefirju. Vsak drugi večer mi je priklenil dnevni korporal desno roko k levi nogi. En dan žezezo, en dan post, tako se je menjaval. Že drugi dan mi je povedal korporal Matjašek, da Zefir ne mara več jesti, odkar me pogreša.

Tako sem se vical dva dni. Tretjega popoldne pa sem videl skozi odprto okence, da jezdijo tovariši k reki konje kopat. Milo se mi je storilo in žalostno sem zapel:

Kaj maram, k' sem sam!

Nenadoma je zaklopotalo in pred oknom je stal moj Zefir! Slišal me je in se utrgal dragoncu. Kako veselo je zarezgetala živalca, ko

me je zagledala! Kako je rinila k meni! Iztegnil sem roko skozi okence, božal konja po čelu in mu dal komisa, kolikor sem ga še imel. Pritekel je dragonec.

Ali že sem zaslišal glas našega ritmojstra: „Vidiš, Zefir, tvoj dečko je zaprt, ker je velik magarac! Ali sedaj izpustimo dečka, morebiti se poboljša. Ako ne, Boga mi, mu pa vzamemo Zefirja, jahal bo Ago. Dečko, marš iz luknje!“ (Juri se je veselo zasmejal in pokazal lepe bele zobe.) Korporal Matjašek mi je odklenil, jaz pa smuk iz kletke!

Stopim tiste tri korake pred ritmojstra, salutiram in se mu naj-pokorneje zahvalim. Moj Zefir je bil ves razburjen od veselja; plesljal je okoli mene, me vohal in tiho hrzal. Naš „stari“ pa me je srepo pogledal in mi zažugal: „Prihodnjič bo druga! Le zapomni si!“

Tak vam je bil naš ritmojster: dober ko kruh, pa hud kakor hren! Zato smo ga imeli radi vsi dragonci in bi dirjali za njim tudi skozi sam peklenški ogenj!

Spet sem užival nebesa v grajski veži. Moja sreča pa žalibog ni trajala dolgo. Prekmalu smo morali dalje. Valeska in jaz, oba sva se jokala, ko sva jemala slovo. Vprašal sem jo, zakaj ima ravno mene rada, in odgovorila je: „Zato, ker znaš tako lepe pesmi peti.“ Že je klicala trobenta . . .

Pisal sem ji trikrat, pa nisem dobil nobenega odgovora. Valeska menda ni prejela mojih listov.

Neusmiljena vojna mi je vzela marsikaterega ljubega prijatelja in tovariša; nama z Zefirjem pa je šlo še precej po sreči. Le enkrat mi je predla huda.

Še so svetile zvezde, ko je zatrobila trobenta alarm. Hlastno smo se napravili, osedlali konje in kmalu smo jezdili proti sovražniku. Juhali smo mimo dolgih, dolgih vrst volov in konj, mimo avtomobilov in voz, velikih in majhnih, s strehami in brez streh, mimo pešcev, in topničarjev, lovcev in pionirjev. Koliko trpi v vojni tudi uboga živila! Naši konji so bili kmalu openjeni in mokri, posebno ob sedlu in jermenju, in lahek par je prihajal od njih.

Solnce je vzhajalo, velikanska krvava krogla. Vsi prašni smo se ustavili ob cesti v redkem hrastovem gozdiču. Ruska straža se je tiho vdala. Ali ni vsak Rus, ki nosi rusko uniformo. Naši častniki so izprševali ujetnike. V daljavi, na desni, je bučalo zamolklo kakor orgle, preden začno pevci.

Onkraj gozdiča se je razprostirala velika, široka ledina. Nekaj sto korakov pred nami je zapirala razgled nizka griva, ponekod porasla z grmovjem. Šlo je od moža do moža, da tabore kakih tisoč korakov za ono grivo sami ruski huzarji ob cesti in da jih morajo pregnati.

Drgnil sem Zefirja s suhim listjem in si mislil: „Bog ve, ali bom jutri še videl to ljubo solnce, ki zdajle še sije name in sije tudi na našo

štajersko vasico in na majhno pokopališče, kjer počivajo moji predragi starši in sestrica. Pogledaval sem tovariše. Njih obrazi so bili resni in nepremični kakor v cerkvi. Vsi smo čutili, da se vkratkem prične boj na življenje in smrt.

„Aeroplan!“ je rekel nekdo tiho. „Ali je naš?“

„Naš!“ je odgovoril debel glas. „Leta pa tako visoko, da že lahko sliši, kako pojo petelini v nebesih.“

Drugi so se smeiali, toda poznao se jim je, da ne mislijo na tisto, zaradi česar se smejajo. Poznao se jim je, da si prizadevajo potisniti svoje skrbi nazaj v dušo in da bi radi potajili svoj strah. Vsak se je bal, da ga ne bi imeli drugi za strahopetca. Toda vsi so mislili menda tako kakor jaz: „Kaj bo čez eno uro? Ali bom še kdaj videl domovino?“ In onim, ki so se najbolj smeiali in šalili, njim je bilo menda najhuje! Mene je obhajala velika žalost. Mučila me je skrb, da utegnem danes izgubiti Zefirja. Priporočil sem oba svojemu patronu, svetemu Juriju, ki je bil tudi imeniten jezdec. Molil je takrat, menim, še marsikdo, akotudi le skrivoma. Tako je bilo, težko smo premagovali žalost, težko smo čakali, čakali! Strašno je čakanje pred bojem — hujše je, kakor boj sam! Hrepeneli smo, da udarimo, udarimo — ako že mora tako biti . . .

Ko smo zopet zajahali konje, sem videl, da so se nekateri tovariši prekrižali, na kratko in hitro, kakor bi jih bilo sram. Jezdili smo proti oni grivi. Še preden smo prijahali do nje, smo videli sovražne jezdece. V najhujšem diru sino se spustili proti njim. Rusi so nas že prej začutili in se zakadili proti nam.

„Hura!“ zakriči naš ritmojster spredaj in visoko vihti svojo sabljo.

„Huraaa!“ kričimo mi za njim.

Zemlja se trese in bobni. Okoli tristo konj si dirja v divjem diru nasproti. Težke nožnice rožljajo ob sedlih, škornjih in ostrogah, usnje poka in škriplje, konji hrzajo in sopihajo. Veter se upira v obraz in prsi. Že smo si tako blizu, da morem razločiti posamezne obaze, mlade in stare, globoko upognjene nad vihrajočimi grivami. Vidim svetle sablje, vidim tujo monturo, sivozelene suknje in sivomodre hlače, vidim divje poglede tujih mož, pripravljenih, da nas neusmiljeno posekajo. In tedaj čutim tudi jaz strašno, besno sovraščvo!

Že pokajo karabinci in revolverji. Nekaj konj in jezdecev se valja, zvija in kriči na travnatih tleh. Grozni so obupni kriki, ki jih izsili konju le najhujša bolečina in smrtni strah.

Naravnost proti meni drevi močan rdečelas Rus. Še nikdar nisem videl tako strašnih oči.

„Torej s tem se bova!“ si mislim in gledam samo njega, kakor mi ne bi pretila nevarnost od nikogar drugega. Še to mi šine po glavi: „Svoje žive dni ga nisem videl tega človeka, zdaj pa ga moram umoriti!“

Trčimo skupaj, mož proti možu. Konji se vzpenjajo. Visoko zavijtim sabljo. Obenem zasije iz dima svetel blisk. Na glavi začutim strahovito težo in dozdeva se mi, da se bližajo tla sila, sila naglo mojim očem. Nekaj močnega butne obme. Pred očmi mi plešejo zdaj črne sence, zdaj svetlordeči kolobarji, po ušesih pa mi grmi in buči, kakor bi šumelo in se podiralo tisoč in tisoč hrastov.

„Kaj je to? se čudim kakor v sanjah. „Kako diši po smodniku...“ In zdi se mi, da se pogrezam v tiho temo.

Ko se prebudim iz omotice, čutim hude bolečine v glavi. Težka je, kakor da so možgani zaliti s svincem. Poleg sebe zagledam najprvo bel kamen, oškropljen z rdečimi kanci. Zraven njega pa leži roka. Roka v višnjevem rokavu, gladko odsekana od rame, leži v kratki travi in drži sabljo, ki so se je oprijeli človeški lasje in kri.

Z veliko muko se uprem na roke, vzdignem glavo in vidim, da sem ležal z glavo na vratu mrtvega ruskega konja. Tedaj stopi Zefir k meni, nagne glavo in me gleda. „Vendor nisem čisto zapuščen,“ si mislim in ta misel mi je velika tolažba. Zefir ni ranjen; kopita so mu krvava od tuje krvi. Počasi pretipam sam sebe. Tudi jaz sem še cel, hvala Bogu!

V glavi me tišči in kljuje. Odpnem jermen in snaimem težko čelado. Na njej zapazim globoko zarezo;sovražna sablja je udarila po čeladnem grebenu in omamljen sem omahnil s konja.

Na levi od mene leži rumenolas huzarski poročnik. Pogodilo ga je v usta. Odprta so in polna krvi. Leva noga mu še tiči v stremenu. Njegov konj, lepo bel, še živi. Sablja mu je preparala trebuh. Včasi dvigne glavo in mučno zastoka. Iz široke rane se kadi in mu vise čревa ter se premikajo ob vsakem dihu. Po drobju se pasejo ostudne muhe. Rdeče in črne kaplje kapljajo v lužo, kjer se tresejo in ginejo mastne pene. Kako se mi smili ta uboga žival! Kje je živinozdravnik, da bi jo z dletom in kladivom rešil strašnih muk!

Na desni leži oni rdečelasi Rus. Nič divjega, nič sovražnega ni več v huzarjevih očeh. Upira jih naravnost proti nebu nad nami, gleda mirno, pobožno, ne plaho in tiho moli. Z levico, poraslo s svetlordečkastimi dlačicami, pritiska sveto podobico Zveličarjevo z umazanim trakom na trepetajoče ustne. Na desnici ima le še dva prsta cela, palec in kazalec. Grozno je, gledati ga, kadar dela križ in se mu napol odsekani trije prsti, viseči na kitah in koži, že očrneli, že mrtvi, vlečejo po obrazu in po prsih in ga škrope z rdečimi kapljami. Komaj slišno šepeta: „V imenu Očeta in Sina in svetega Duha... Gospodi, pomiluj...“ Bolečine mu raztezajo usta. Strašno mora trpeti — fff! (Juri je potegnil sapo skozi zobe vase.)

Grozno je, kamor pogledam. Povsodi naokoli se zvijajo in umirajo razmesarjeni vojaki in konji. Nekateri ranjenci tiho ječe in grgrajo.

Drugi pa kriče z divjim, že hripavim glasom in škripljejo z zobmi. Zopet drugi molijo in pojemajo prosijo: „Vode! — Vode!“ Nekateri pa — kakor bolni otroci — kličejo mater. Nekaj se jih plazi po rokah in kolenih, samo da bi prišli s tega groznega kraja, kjer diši po človeškem in konjskem mesu in krvi, po jermenju in znoju. Vstajajo, se opotekajo, padajo. Na bližnjih hrastih čakajo gavrani.

Eden teh velikih črnih ptičev poleti nizko bliže; konji dvigajo glave, poizkušajo vстати, puhajo. Ranjenec ustrelji na hrast. Krokarji vzlete, pa se kmalu vrnejo.

„Tukaj torej bom umrl!“ sem vzdihnil. „Bog daj, da bi nas kmalu našli sanitejci . . . Dokler ostane Zefir pri meni, ne bo gavranov blizu . . . Bog ve, če je v onem gozdu kdaj kaj rdečih jagod?“

Zaspal sem. V sanjah sem se videl pastirja na paši. Kako lepo je bilo za domačo vasjo! Nad poljanami so peli škrjančki. Ob gozdnem robu je bilo vse polno najlepših rdečih jagod. Nabral sem jih poln klobuk in jih dal doma materi. Kako so jih bili veseli! Čutil sem se neizmerno srečnega. Ko pa so iztresali jagode v košarico, se je ulila sama kri.

Ne vem, kako dolgo sem spal na bojišču. Mahoma sem začutil toplo sapo in odprl oči. Nad svojim obrazom sem zagledal Zefirjevo glavo.

Čutil sem se mnogo boljšega. Glava me ni več tako hudobolela. Zdaj pa sem zraven Zefirja ugledal našega ritmojstra in še nekaj naših. Takoj se mi je zdelo vse svetlejše.

„Dečko še živi! To me veseli. Kako je, sinko moj?“

„Upam, da bom kmalu čisto zdrav, gospod ritmojster!“

Poizkusil sem in vstal. Rdečelasi Rus ni več molil; dal je Bogu dušo.

Ritmojster je stopil k ruskemu belcu, ki se je še zmeraj mučil s svojo grozovito rano. Gospod ga je z revolverjem ustrelil v uho. Bela glava je omahnila. Dvakrat, trikrat je preletel truplo hiter trepet, potem pa so se počasi iztegnile noge in konj se ni več ganil.

Molče smo odjahali. Konjem je polzelo po krvavih tleh. Ves čas sem moral misliti na ono odsekano roko in na rdečelasega husarja, ki se je prekrižaval z razmesarjeno desnico.

Vkratkem sem popolnoma okreval. Drugi mesec pa me je zadela prava nesreča.

Spremljali smo četo ruskih ujetnikov v bližnji tabor. Dospeli smo do močvirja.

„Kdor zabrede v to mahovje, je izgubljen,“ nam je povedal ujetnik.

„Voda je gosta, dno je mehko kakor testo in polno vejevja.“

Pred nekaj dnevi je deževalo. Po pesku in blatu na bregu so se poznali sledovi divjačine. Preko močvirja je držala ozka pot po nizkem nasipu, ki je bil zgrajen od kamenja, vej in hlodov. Razjahali smo in vlekli konje za uzde. Tla so se gugala in udirala pod nogami. Vsako stopinjo je takoj zalila mehurčasta kalna voda. Na desni in levi se je vsipala prst in pljuskala v motno, črnozeleno vodo. Pust in žalosten, kakor zaklet je bil ta kraj. Vse je bilo mrtvo, le komarji so godli okoli ušes in nas pikali po obrazu in rokah.

Moj Zefir je bil nemiren in je razburjen sопihal. Obotavljal se je, stopal počasi, previdno, kakor bi tipal po nevarnih, udirajočih se tleh. Vendar smo srečno prišli na trdni svet.

Ko smo oddali ujetnike in nakrmili ter napojili konje, smo takoj krenili nazaj. Zopet pridemo do nevarnega močvirja, poskačemo raz konje in jih vlečemo za sabo. Jaz sem predzadnji, za mano stopa korporal Matjašek s svojim konjem.

Spet prihaja Zefir nemiren. Stresa glavo, tišči ušesa nazaj in se ustavi. Korporal Matjašek požene svojega konja mimo naju, mi vrže svojo šibo in veli: „Udari ga!“ Jaz pa pogladim Zefirja po vratu, ga mirim in mu prigovarjam. Konj se trese po vsem životu. Plaho gleda in voha proti leni, motni vodi.

„Pomiri se, Zefir, pomiri se! Pojdiva!“

Ali konj noče in noče za mano.

„No, ali bo kaj?“ se jezi korporal na drugem bregu. „Ali na pridemo z avtomobilom po vaju?“ Čudno odmeva njegov glas v tej samoti.

Tovariši se grohotajo.

Zastonj je ves moj trud, Zefir se ne gane.

„Kaj hudiča onegavi ta Juri s pušo, ki ima železno dušo!“ kriči Matjašek in zopet se mi smejajo tovariši.

Takrat me popade jeza. Poberem korporalovo šibo in udarim Zefirja po križu. Udarim ga trikrat. Zefir obrne glavo k meni, me pogleda, trepetata po vsem životu. Strašno mi je žal, da sem ga tepel. Pobožam ga, kjer so se poznali močni udari. Šibo vržem v močvirje.

Zdaj pa gre Zefir za mano kakor jagnje. Ali trese se še vedno. Kako se trese po vsem životu! Tako prideva na sredo močvirja. Korporal Matjašek nekaj kriči. Ne morem ga razumeti. Sapa odnaša njegove besede.

„Ali si gluhi?“ vpije glasnejše. „Bolj na levo! Na le-e-evo!“

Toda že je prepozno. Zefir se ugrezne v močvirje in visoko zaškropi blatna voda. Videti je le še glavo, vrat, del sedla in plašč. Zefir se trudi, dela in gibata z nogami in životom, da bi se izkopal, toda čimdalje globlje se pogreza v gosto blato. Morda ga drže tudi veje na dnu.

Njegove oči prosijo pomoči. Srce mi bije ko kladivo. Kako se mi smili uboga žival! Že ni videti več ne plašča, ne sedla; samo glava in nekaj vratu še moli iz kalne temne vode.

Neizrečeno mi je težko in komaj morem zaklicati: „Pomagajte!“ Tovariši onostran močvirja posekajo mlado brezo in puste na koncu debla kos veje, da je kakor kljuka. Grozni so ti trenutki, grozni in dolgi! Naposled vendar prihiti Matjašek z dvema drugima. Posreči se nam, da zataknemo kavelj za Zefirjevo naglavno jermenje. Oddahnem se globoko; z obraza mi lije pot.

Potegnemo. Ko pa vlečemo konja iz močvirja, se deblo ulomi in mi popadamo na tla. Naglo planem pokoncu.

Zefir me gleda s preplašenimi, obupnimi očmi, tiho zaječi in me gleda, prosi v smrtnem strahu — jaz pa, tako blizu njega, mu ne morem pomagati! Vzdihne — vzdihne kakor obupan človek. Nikoli ne pozabim tega vzdaha! Še enkrat pomoli glavo malo više, še enkrat me pogleda, kakor bi jemal slovo. Potem pa se pogrezne in nad njim se zibljejo kolobarji in kalni mehurci. Vse je tiho in mirno, le metulj leta nad Zefirjevim grobom.

Prevzela me je taka žalost, kakor da mi je umrl najljubši tovariš. Ritmojster me je kaznil — ali kaj kazen! Najbolj pa me je peklo, da sem ga šibal, reveža, ki je slutil strašno smrt.“

Dragonec Juri je umolknil. Oči so mu bile polne solza in ena se mu je ulila po licu. Vest je pekla rahločutnega prostaka, dočim so pritlikavi siroveži mučili, obešali in streljali nedolžne ljudi. Velika doba je našla malo velikega. Tolažil sem Jurija in mu zaobrnil misli drugam: „Kmalu se vrnete zdravi k svojemu polku. Morebiti se snidete zopet z Valesko!“

„Valeska,“ je zašepetal in se nasmehnil s solznimi očmi, vzdihnil in se zasanjal . . . Zunaj je lilo goste strune. V telovadnici so zapeli vojaki: „Zagorski zvonovi . . .“ Donelo je kakor koral.

Rado Murnik:

Iz velike dobe.

3. Ob vse.

I.

Mlada žena je v nizki okajeni kuhinji brisala pomito posodo. Včasi je ponehala in pogledala vunkaj v smehljajoče se trepetanje pomladno, kjer so peli ptiči in godli čirički. Polna lica so ji bila ogorela, nežnosvetla, kakor da je južno solnce pustilo nekaj svojega zlata na njih. Lepe, žalostne oči so ji zrle plaho skozi okno, kakor bi videle v poznih popoldanjih sencah nekaj strašnega.

Izpred hiše je slišala glas svojega moža in sinka. Oče se je pogovarjal in šalil z dečkom; zdaj in zdaj je zazvenel jasni otroški sineh. Ta veseli smeh ji je paral srce; že ves dan jo je mučilo: „Jutri mora moj Martin k vojakom!“

Okoli ustnih kotov ji je podrhtavalo in solze so se lesketale na dolgih črnih trepalnicah. Slutila je nekaj groznega, kar je še daleč. Čutila je nejasno, da ji preti nekaj težkega, hudega, neusmiljenega — čutila je, da ji preti zlo, ki še nima prave moči, ki pa se bliža s strahovito gotovostjo.

Ob steni je tiktakala ura; zdela se ji je prežeča pošast, zlobna, neizprosna — iz tiktakanja je slišala venomer: „Jutri! Jutri!“ Razburjeno dušo ji je pretresal sedaj strah, sedaj jeza in upornost zoper neusmiljeno usodo, ki sega po njenem možu.

„Jutri odide in nikoli več, nikoli več ga ne bo nazaj!“

Zgrudila se je na stolec in se naslonila na mizo. Solze so oblike cvetoči obraz. Nad sabo je zopet čutila tujo, sovražno silo, proti kateri se ni mogla in se ni upala boriti.

„Zapisan je smrti!“ je zaihtela tiho. „Tako mlad bo moral umreti!“

Mahoma je vstala.

„Ah, če pride Martin in me vidi takole!“ ji je šinilo po glavi. „Ne smem mu še bolj greniti žalostnih zadnjih ur doma . . .“

Umila si je objokani obraz in oči, si popravila rdečo ruto na črnih laseh in dejala posodo na polico. Hodeči se je prožno vitko telo nekoliko pozibaval v bokih.

Žalostna tihota v hiši ji je tesnila srce. Tiho je zaprla kuhinjska vrata, šla po veži in obstala neodločno na pragu. Kar ni se upala k možu.

Na zahodnih oblakih so žarele večerne rože. Hladilna sapica je pihljala iz doline od skalnatih bregov šumeče Soče, razmikala veje in liste in razpletala bujne trte. Daleč je videlo oko preko holmov in hribov do mrzlega ledovitega Krna in Matajurja, do Doberdobske planote in Trnovskega gozda. Ponekod so vinogradi in polja, zeleni griči z vasmi in cerkvicami že počivali v večernih sencah. Njene oči so videle rajske lepoto tega velikega jugoslovanskega vrta, ali ni je občutila njena duša. Danes ne. Pogled se ji je ujel na bujni češnji: izmed zelenih listov so rdele krvave kroglice. Solnce se je bližalo zatonu kakor sreča njenega življenja.

Počasi je stopila čez prag in sedla k možu in sinu na klop.

„Tata mi je obljudil lepega konjička, čisto novega!“ se je veselil živooki, rdečelični Janko. Pobožala ga je in ga vzela v naročje. Prizadevala si je, obvladati razburjenost in kazati miren obraz, toda Martin je takoj opazil njene zardele oči, njeno tiho trpljenje in neizrečeno se mu je zasmilila.

Obrnil je glavo v stran in pogledal proti vasi. Od vseh se je že poslovil; vsakega je prosil, naj mu odpusti, ako ga je kdaj žalil. Vsi so mu želeti, naj se kmalu srečno vrne domov. Inako se mu je storilo; še nikdar niso bili tako prijazni in obzirni do njega. Vse se mu je zdelo tako praznično, slovesno. Tudi na malem pokopališču je bil in se poslovil od rajnih staršev.

Sedaj se je poslavljjal od rojstnega kraja. Gledal je in gledal, da bi si neizbrisno v spomin vtisnil vso to sveto krasoto in miloto domačega sveta! Kakor v lepih sanjah — se mu je dozdevalo — je preživel z Ano mirna leta zakonske sreče. Kako naglo so minuli prijetni dnevi! V baraki, na straži, v strelnem jarku, v bolnici boživila duša ob teh spominih!

Še lepši se mu je zdel sedaj rojstni kraj, še dražji sedaj, ko je vedel, da ga bo moral zapustiti — morda za vekomaj, za vekomaj!

Dvignil je glavo in izpregovoril: „Ana, kako lepo je pri nas doma! Čudno, do danes nisem znal prav ceniti te lepote; šele zdaj, ko bo treba oditi . . .“

Ugriznila se je v ustnico, da ne bi zaihtela na glas. Skrila je obraz za sinkovim. Njiju roki sta se našli. V trtah nad njimi je rahlo šumel večerni piš. Pol zahodnega neba je rdeleko velika krvava rana.

Mimo češnje se je primajal bradati sosed Luka, vdovec. Luka Makuc je bil že jako star, pa vendar še vedno zdrav in močan ko medved v Trnovskem gozdu. Velik filozof je bil Luka, zmeraj lepo zadovoljen. Zato se je zdel vrali modrijan nekaterim malo prismojen.

„Dober večer, ljudje božji! Težka mora tlači svet. Malo starine sem prinesel, Novak!“

Dvignil je pletenko kvišku in se srečno muzal, kakor bi mogel s svojim vinom pregnati vso moro tega sveta.

„Vem, Novak, da imaš sam vina, ma tale kapljica je posebno dobra,“ je dodal in sedel k Martinu.

Ana je posadila Janka na klop in šla v hišo. Cerkvice na otem-nelem tihem gričevju so zapele večerno pesem. Nad zapadnimi vrhovi je belel prvi krajec, že nekoliko srebrn. Ana je prinesla belega kruha in dva kozarca.

„Da bi se srečno vrnili!“ je napisal Luka. „Da bi ga skupaj podrla še nekateri poliček, ljubi moj Martin!“

Trčila sta in pila. Pogovor se je plel o raznih stvareh. Govorila pa sta le moža; Ana je nemo zrla v daljavo, kakor bi se tam razodevala uganka temne prihodnosti. Luka jo je večkrat pomotril in se natihoma čudil veliki izpremembri. Šuligojeva Anica, najlepša med lepimi, je bila svoje dni najživahnejše dekle daleč naokoli. Petična ni bila; lepota, veselo srce in delavne roke, to je bila vsa njena dota. Tudi kot žena ni nikdar togovala; pela, šalila in smejala se je ves dan, da se je moralo razigrati srce tudi najbolj skisanemu pustežu. Sedaj pa so bile počasne njene kretnje in komaj se ji je ljubilo govoriti, v očeh pa se je skrivala plaha bridkost.

Luka je pričeval, kako se je bojeval zoper Laha. „Hudo je bilo tudi tam okoli Verone in Custozze, ma takrat je bila vojska še prava vojska, dandanes pa — hm! Smejali bi se bili tedaj vsakemu, ki bi pravil, da se bodo kdaj bojevali tudi pod morjem in celo v višavah! Kaj meniš, Martin, ali pojde tudi Italijan proti nam ali ne? Velikanske priprave delajo neki v Italiji in za mejo mrgoli vojaštva. Naša polja in vinogradi kažejo tako lepo, ma če bi prihrumel sovražnik —“

Ana je obledela; nehote je nekoliko odprla usta, da se je zaledsketalo belo med rdečim, in povesila glavo nad Jankom, ki je zaspal v njenem naročju.

„Ne bo ga ne sem, Italijana,“ je prekinil Martin soseda in si skoraj srdito vihal močne črne brke. „Žena, nesi otroka spat!“

Ko je odšla, je dejal natihoma: „Oče Luka, o Italijanu pa rajša ne govoriva, saj je Ana že tako preveč žalostna in zbegana. Tudi ne omenjajte, da moram jutri odtod, prosim vas! Saj si vendar lahko mislite, kako ji je težko!“

„Ej, saj res, viš, kako sem neroden! Ne zameri mi, Martin! Le dajva ga še kozarček!“

Ko se je Ana vrnila, sta se pogovarjala o sadnem drevju. Sedla je k njima in tiho gledala v sanjavo južno noč. Zlati prvi krajec, čimdalje bolj rdeč, se je bližal zapadnim robovom. Na nebu so trepetale zvezde kakor nabodene kresnice.

II.

Drugi dan po kosilu je Makučev Luka odpeljal Novakove proti daljni železnični postaji.

Molčali so vsi štirje. Mali Janko je čutil globoko žalost roditeljev. Plašno je pogledaval resnega očeta, ki je imel na klobuku in na prsih pisana šopka in belo-modro-rdeče trakove. Skoraj bal se ga je: zdel se mu je tako tuj.

Ana je topo gledala, kako so se premikale gube na suknji voznika Luke, kako so padale vajeti po hrbtnu vrančevem in mu vihrala dolga črna griva ob vratu. Hrabro je premagovala solze, da ne bi možu še bolj grenila bridke ure ločitve. Po vroči glavi so ji begale nejasne, zmedene misli.

Dalje in dalje je drdral skromni voz po razvoženi cesti. Gost prah se je dvigal in polegal po senožetih in poljih, po ograjah, grmovju in drevju. Vas za vasjo je ostala za njimi. Janko se je radovedno oziral sedaj na levo, sedaj na desno. Naposled je zaspal.

Prijetno je zadehtelo od belocvetnih akacij; počasneje je stopal konj po napeti cesti. Mlada žena je skrivoma pogledala moža in vzdihnila.

„O da vse to ne bi bilo res!“ jo je mučilo. „O da bi bile to le sanje! Ta roka, ki drži sina v naročju, ta roka je zdaj še krepka, zdrava, živa. Vkratkem utegne biti razmesarjena, pohabljena, odrezana, pokopana. Vkratkem utegne biti moj ubogi mož ranjen, mrtev, pokopan bogve kje, bogve kje.“

Povesila je glavo in zaihtela vroče: „Ah, Martin, Martin, če te ne bo nikoli več nazaj! Ah, kako sem bila srečna in kako malo sem znala ceniti svojo zlato srečo! O da bi mi ostal vsaj še en dan, vsaj še en dan!“

„Ne žaluj, ljuba Ana! Žalovanje nič ne pomaga. Morebiti se vrnem prej, kakor upava. Ne pade vsak. Morebiti me pošljejo kam za fronto.“

Vedela je dobro, da sam ne verjame, kar govori njej v tolažbo. Takega korenjaka naj bi obdržali v zaledju?

„Ne jokaj se, Ana, lepo te prosim!“ Ujel je njeni trepetajoči male roki.

„Ne bom se več jokala, Martin!“ je obetala in siloma goltala solze. „Molila bom — mogoče da bo kmalu mir, ah, mir!“ Nasmehnil

se ji je lepi obraz, nasmehnile so se njene solzne oči. Tedaj se je zbudil Janko.

„Ali bo lepo, ko se vrnem! Ali bomo veseli takrat!“

„Ali bo lepo!“ je vzklilknil dečko. „Kadar pride tata, se popeljeva daleč daleč tja v Gorico, da mi kupi novega konja! Kajne, tata?“

„Še dva ti kupim!“

„O — kar dva! Dva lepa belčka, kaj, tata?“

V nemi žalosti je gledala predse. Polagoma se je nekoliko pomirila. Iz vdanih oči je sijalo upanje.

Konj je potegnil močneje. Oddaleč se je čulo ukanje in petje. Ana zagleda postajo in se zgane. Iznova oživi bolest in bojazen. Voz se ustavi pod opršenim kostanjem. Luka priveže vranca k deblu. Neprijetno zaudarja po premogovem dimu.

Na postaji mrgoli potrjenih mož in fantov, ki morajo h kadru, ter njihovih prijateljev in sorodnikov. Ukajo, vriskajo, pojo, kriče, se šalijo, smejajo. Toda ta smeh ponajveč ne prihaja od srca, to veselje je navidezno, prisiljeno. Vsi čutijo to dobro in se pogledujejo s čudnimi, negotovimi pogledi, kakor v zadregi. Vsi so okrašeni s pisanimi šopki in slovenskimi trakovi. Njih obrazi rde od razburjenosti, od pijače, kaje in kričanja. Brkat mož igra na harmoniko. Izza ovinka, izza zelenega drevja se dimi in vije teman oblak kakor črna zastava.

„Že gre!“ se glasi po množici. Potrjenci vzamejo vsak svoj kovčeg in stopijo bliže tiru. Hripavo zažvižga vlak.

Obupna žalost duši Ano tem huje, čim bolj se bliža strašni trenutek ločitve. Vsa kri ji sili k srcu, hladna roka pritiska robec na trepetajoče ustne, ki prihaja iz njih zastonj zadržavano ječanje.

Vlak prigrmi, zahrope in se ustavi.

„Zbogom, Ana!“ izpregovori Martin s hripavim, toda odločnim glasom in ji stiska roko.

„Oh, Martin! Martin!“ Težko, z veliko muko jeclja te besede in upre vanj žareče oči. Burno se ji dvigajo prsi, vsa se trese. Jokaje se mu oklene okoli vratu; strastno objame moža in ga poljubi. Tudi Janko, videč materino žalost, jame točiti solze.

Martin se rahlo oprosti iz Aninih rok, dvigne sinka k sebi in ga poljubi. „Le priden bodi zmerom, Janko, in lepo ubogaj mamo!“ Nato se obrne k Luki: „Zdravi mi ostanite, dragi sosed! Ostanite nam zvest prijatelj in pomagajte pri nas, ko mene ne bo!“

„Le v Boga zaupaj, ljubi moj Martin! Kakor je božja volja, tako naj bo! Pomagal bom že, kar bom mogel. Da se kmalu spet vidimo zdravi in pa bolj veseli! Kakor je božja volja . . .“

Ana, smrtno bleda, poda še enkrat možu roko.

„Zbogom, Ana! Varuj mi sina! Zbogom!“ Nato skoči s kovčegom na vlak. Žena ga zagleda pri oknu. „Pazi na sina . . .“ Druge njegove besede pogoltne hrušč, kričanje, ukanje, klaci, piski, jok.

Vlak potegne. Roke mahajo. Robci vihrajo. Fantje zavriskajo, zapojo. Živio! Zbogom! Živiooo! Živio, živio!“ Žalostno zažvižga stroj, žalostno odmeva od gora. Škripajoč, hropeč in bobneč drdra vlak proti jutranji strani.

Silna žalost trga Ani srce. Kakor v omotici gleda skozi solze dolgi črni vlak, vidi nad črno pošastjo belega angela, tihega smrtnega angela.

III.

Dan umira. Oblaki gore.

Na klopi pod trtami sedi Novakova Ana z bolnim Jankom v načasu; poslavljata se od domačega kraja.

Od Krna do morja poka in treska neprenehoma, bobni in grmi, kakor bi premikalo in podiralo gorovja. Od morja do Krna divja šesta soška bitka. Bičano ozračje podrhtava, vrata in okna brne.

Trudna naslanja mlada žena vročo glavo ob-hladni zid. Kako daleč se ji zde dnevi kratke sreče! Njene lepe oči gledajo otožno proti Gorici — prej prekrasnemu biseru jugoslovanskih mest, zdaj žalujoči razvalini — gledajo proti sovražnim in sovraženim goram, kjer se dvigajo dim in umazani oblaki.

Po dolgih mesecih, polnih toge in koprnenja, polnih mučne negotovosti in mučnega pričakovanja, ji je vendar zasijalo solnce veselja v mračno dušo. Pred dobrim mesecem ji je pisal Martin od italijanske fronte: „Kmalu pridem za par tednov domov na dopust . . . Ljuba Ana, varuj najinega sina!“ Jokala je od veselja. Mali Janko je vriskal in skakal; komaj je čakal, da vendar že pride tata.

Pred dvema dnevoma pa je prejela preprosto belo dopisnico: „Korporal Novak Martin . . . pehotnega polka je padel dne . . . avgusta 1916 pri Sveti gori in je pokopan na vojaškem pokopališču pri Solkanu. C. in kr. vojni kurat . . .“

Takrat ji je bilo, kakor da je strela udarila vanjo! Omamljena je tavala po hiši in ječala bolestno kakor v divjih sanjah. Naposled se ji je ulil lajšalni vir iz pekočih oči.

„Varuj mi sina!“

Nikomur ni razodela strašne novice; bala se je, da nebi bolni sinko od drugih zvedel o smrti tako težko pričakovanega očeta.

Nad sabo zasliši brnenje. Pod temnovišnjevim nebom, visoko nad njo, plove italijansko letalo kakor srebrn metulj proti Beneškemu.

Dan ugaša. Umirajočemu svetijo dolgi večerni oblaki, velikanske plamenice. Še enkrat se ozre mlada vdova po ljubljeni krajini, vzdihne

in se vrne z Jankom v hišo. Prazna je soba. Davi je nenadoma prišel strog ukaz: Še danes mora vse odtod. Kar se ji je zdelo vredno, je skrila v globoki kleti. Goved in konja je že davno prodala vojakom.

„Mama, kdaj pride tata?“

Kakor nož ji režejo otrokove besede v srce.

„Nocoj se odpeljeva, Janko!“

„K tati? Ali bo lepo!“

Slabotna sirota se trudno nasmehne. Silovit kašelj pretresa mlado telesce.

Pri oknu se pokaže bradati sosed Luka. „Pojdimo, Novakova, ko nam ne kaže drugače. Saj ... noč bo jasna, pot suha. Prav prijetno bomo popotovali.“

Ob zapadnem gorovju tipa jarka svetloba žarometova. Rumenozelena raketa švigne visoko proti nebu in pade, kakor bi se utrnila zvezdica. Tudi noč prižiga svoje luči. Težko stopa Ana z bolnim otrokom, ki sam ne more več hoditi. Luka, otovorjen s polnim optnikom in culicami, nosi razen svoje prtljage tudi Anino.

„Ali je hudo težko, Luka?“

„No, bo že, bo že. Bomo pa bolje spali. Veter pihlja; ne bo nam vroče. Le škoda, da smo morali toliko pustiti. Žandarja sta priganjala — konja pa nikjer nobenega.“

Zavijeta jo okoli domače cerkve. Lični benečanski zvonik zeva razklan; nagnjen se naslanja ob sosednji zid kakor smrtno ranjen vojak. Dve hiši sta razrušeni po bombah sovražnih letalcev. Na cesti leži kamenje, steklo, omet, les; opeka gleda iz zevajočega zidovja ko krvavo meso iz rane.

Brez konca in kraja se dozdeva Ani pot do železnične postaje. Mimo napol porušenih vasi hodita, mimo izumrlih sel, mimo odklanih in okleščenih dreves. Tuintam se vidi star očka ali stara mamica, ki navzlic vsemu noče zapustiti rojstnega doma, češ, saj tako ne bom dolgo več, naj vsaj doma umrjem! Trdo udarjajo Lukovi podkovani čevlji ob cesto in njegovi težki koraki odmevajo ob zapuščenih praznih domovih. Ob oknih vise mrtvi nageljni, mrtev rožmarin.

Na travniku počiva četa trudnih vojakov. Mimo njiju gre dolga vrsta voz z ranjenci. Kmalu nato srečata še daljšo vrsto težko otovrenih prašnih voz, pokritih z zelenjem. Kolesa škripljejo, orožje žvenketa, Bošnjaki pojo svoje divježalostne pesmi. Ana se spominja, kako se je pred dobrim letom vozila z možem po tej poti.

Polagoma doideta druge begunce. Nekateri vlečejo vozičke, v naglici in splošni zmedi naložene s potrebnimi pa tudi docela nepotrebnimi stvarmi. Čim bolj se bližata postaji, tem več je teh sotrpinox.

Na malem kolodvoru in okoli njega se gnete pisana množica pregnanih siromakov. Nekateri, utrujeni po dolgem potu, sede kar na

tleh med culami in cunjami, med vozički, jerbasi in košarami. Gladni in zaspani otroci v raztrganih umazanih oblekah se jokajo in kriče, matere in starci jih mirijo in tolažijo. Nekateri, razjarjeni nad neusmiljeno usodo, se prepipajo med sabo, drugi molijo, zopet drugi se živo pogovarjajo o sovražnih letalih, o poškodovanih domovih, o uničenih poljih in vinogradih, o pomanjkanju, o begunskih taboriščih štajerskih in nižeavstrijskih. Nekateri pa zro obupno v daljavo kakor v neizmerno praznino. Iz vseh teh oči tli in žari tiha, toda težka obtožba.

Počasi se pripelje dolg tovorni vlak. Polagoma se porazdele po sajastih vozovih in se odpeljejo proti izhodu. Nikjer ni nobene luči v nobenem vozlu. Skozi odprta vrata sije mesečina na bedne postave in usehla lica. Enakomerno pojo železne strune pesem popotno. Janko spava. Shujšani bledi obrazek mu je miren. Mrzla sapa se zaganja v odprte vagone.

Vlak je čimdalje bolj poln; v njem so begunci iz Gorice, Solkana, Mirna, Šempetra, Vrtojbe, Bilj, Renč ... Proti jutru odpove stroj. Šele popoldne morejo zopet dalje. Medpotoma srečajo vlake z vojaki in vlake z rdečim križem.

„No, Luka, ali vam je tudi danes vse prav?“ vpraša proti večeru godrnjava starka in zazeha.

„I zakaj pa ne, Jera? Saj se peljemo, pa še zastonj. Zadovoljni moramo biti. Kdor ni zadovoljen, je slabe volje. In kaj nam pomaga, če prodajamo žalost?“

„Ali se vam nič ne toži po domu?“

„E — že, ne rečem, da ne. Ma — bomo videli vsaj kaj sveta in vedeli kaj povedati, ljuba teta! Zdaj je ves svet naš dom.“

Sitna nerga Jera, jezna, da jo stari Luka imenuje teto, se grdo namrda in zabavlja: „Če bi ga pekli na ražnju, pa bi bil modri Luka tudi zadovoljen, češ, da se vsaj ne prehladi! Ves svet je naš dom, kajpa, ko vendar ne smemo drugam, kakor tja, kamor nas škrici porinejo.“

Uborni popotniki pozabijo za hipec svoje gorje in se vesele modrosti zadovoljnega filozofa; on pa mirno uživa njihove dobre in slabe dovtipe in se tiho muza.

Ana ždi nepremično; ne govori z nikomer.

„Glejte, kako je ošabna!“ mrmra jezična godrnjulja Jera in zazeha iznova.

Ponoči se ustavi vlak na kranjski postaji. Od poslopja lije jarka svetloba v vagon. Mali Janko se prebudi. Oči mu sevajo v pojema-jočem žaru. Glas mu je hripav.

„Mama, mama! Tata je prišel domov ... O kako je lep! Pisane cvetlice in trakove ima na klobuku, ali vse lepše kakor takrat, ko je

moral na vojsko. A ga ne vidite?“ Drgetajoča mati se skloni niže k otroku.

„Poljubil me je, oh, mamica, tata je tako mrzel! Kaj je rekel: Zdaj ostaneva zmerom skupaj! Tebe pa ni bilo nikjer. Klicala sva, iskala . . . Tema je taka! Strah me je . . . Mama . . .“

- Ustne se mu premikajo, toda glas zastaja in umolkne.

Vlak hrope in drdra dalje v tiho noč. Popotniki spe, kimajo. V medli mesečini so obrazi sivi, kakor mrtvi. Mrzla sapa piha v odprt voz. Prestrašena motri mlada mati pretvarjeni obrazek Jankov, njegove vdrte oči, trpeče poteze. Strahoma čuti pretečo tujo silo, kateri ne more ubežati. Še enkrat dvigne umirajoče dete glavico in zatrepeta. Mati se pripogne niže: male prsi ne dihajo več. Kakor okamenela gleda na malega mrliča.

Izgubljeno vse: mož, sin, dom . . . Duša se ji vije v neznosnih mukah.

„Umrlo ji je,“ godrnja Jera. „Niti ene solze nima za malo siroto. Taka mati! Menda je celo vesela, da se ga kmalu iznebi.“

Ana ne sliši, ne vidi nič; objema jo noč omedlevice. Rdeča ruta ji polzne raz glavo, črni lasje se razvijajo po plečih.

Vlak obstane v Ljubljani. Begunci hite k baraki, kjer dele dame Rdečega križa kuhan mleko, kavo, čaj in kruh. Ana se zave, si mane oči, zavrisne. Mahoma plane pokoncu in skoči iz vagona. V njenih srepih očeh plapolajo plameni blaznosti.

„Kje je moj sin, moj Janko? Lepò vas prosim, usmilite se . . .“

Na nebu trepetajo zvezde ko nabodene kresnice in sredi srebrnkaste megle drgeta zlata luna. Ob dolgem temnem vlaku bega vitka mlada begunka.

„Zakaj ste mi vzeli moža? Zakaj ste mi vzeli sina?“ Razpleteni krasni lasje ji vihrajo v nočni sapi in strahoten ogenj gori v njenih praznih očeh, ki iščejo sina in moža. Včasi se divje zasmeja. Kdor sliši ta grozni blazni smeh, vsakega presune do mozga.

Izza ogala prihaja stari Luka, za njim pa službujoči vojaški zdravnik in dva moža Rdečega križa.

